

TALABALARDA SUN'IIY INTILLEKTDAN FOYDALANISH JARAYONIDA PSIXOLOGIK QARAMLIK SHAKILLANISH MUAMMOSI

Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, "Psixologiya" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan psixologik qaramlik muammosi kompleks tarzda tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt vositalarining ta'lim jarayonidagi ijobiy jihatlari bilan bir qatorda, ularning ortiqcha qo'llanilishi natijasida talabalarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tafakkur va kognitiv faollikning pasayishi kabi salbiy holatlar yuzaga kelishi ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, psixologik qaramlikning shakllanish mexanizmlari va uni oldini olishga qaratilgan psixologik-pedagogik yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, psixologik qaramlik, talabalar, kognitiv faoliyat, mustaqil fikrlash, motivatsiya, raqamli texnologiyalar

Kirish. Zamonaviy globallashuv jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, talabalar o'quv faoliyatida turli sun'iy intellekt vositalaridan keng foydalanmoqda. Bu esa bilim olish jarayonini soddalashtirish, tezkorlikni ta'minlash va samaradorlikni oshirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, psixologik nuqtai nazardan qaraganda, texnologiyalarga ortiqcha tayanish shaxsda qaramlik elementlarini shakllantirishi mumkin. Mazkur holat talabalar faoliyatida mustaqillikning kamayishi, tashqi vositalarga bog'liqlikning ortishi bilan namoyon bo'ladi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Psixologik qaramlik masalasi ko'plab xorijiy olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, A. Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasida shaxsning tashqi omillarga bog'liqligi muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. E. Deci va R. Ryan o'z-o'zini belgilash nazariyasida ichki motivatsiyaning pasayishi tashqi vositalarga qaramlikni kuchaytirishini asoslab bergan. N. Karr raqamli texnologiyalarning inson tafakkuriga ta'sirini tahlil qilib, ularning ortiqcha qo'llanilishi chuqur fikrlash qobiliyatini pasaytirishini ko'rsatadi. Shuningdek, S. Turkle texnologik vositalarning insonlararo munosabatlar va psixologik holatga ta'sirini o'rgangan. Sun'iy intellekt vositalari talabalarga murakkab vazifalarni tez va samarali bajarish imkonini beradi. Biroq bunday qulayliklar uzoq muddatda mustaqil fikrlash jarayonining susayishiga olib kelishi mumkin. Talabalar tayyor javoblarga o'rganib qolib, analitik fikrlashdan chekinadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Zamonaviy talaba o'quv faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalaridan keng foydalanmoqda. Ushbu vositalar ma'lumotlarni tezkor izlash, murakkab vazifalarni bajarish va o'quv materiallarini qayta ishlash imkonini beradi. Biroq, psixologik nuqtai nazardan, bunday qulayliklar kognitiv faoliyatning tabiiy jarayonlariga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Talaba o'zi izlanish, tahlil qilish va xulosa chiqarish o'rniga tayyor natijani qabul qilishga odatlanadi. Natijada, bilim olish jarayoni faol emas, balki passiv tus oladi. Bu esa kognitiv rivojlanishning sekinlashuviga olib keladi.

Psixologik qaramlik shakllanishining bosqichlari

Sun'iy intellektga qaramlik birdaniga emas, balki bosqichma-bosqich shakllanadi:

1. Boshlang'ich qiziqish bosqichi – talaba yangi texnologiyaga qiziqish bildiradi va undan yordamchi vosita sifatida foydalanadi.

2. Faol foydalanish bosqichi – sun'iy intellektdan tez-tez foydalanish natijasida u kundalik o'quv jarayonining bir qismiga aylanadi.

3. Bog'liqlik bosqichi – talaba mustaqil ishlash o'rniga ko'proq sun'iy intellektga murojaat qiladi.

4. Qaramlik bosqichi – sun'iy intellektsiz ishlash qiyinlashadi, qaror qabul qilishda ishonchsizlik paydo bo'ladi.

Sun'iy intellektdan ortiqcha foydalanish quyidagi kognitiv jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi:

- Xotira – tayyor ma'lumotlarga tayanish natijasida eslab qolish darajasi pasayadi
- Diqqat – tezkor javoblarga o'rganish chuqur diqqatni kamaytiradi
- Tafakkur – analitik va tanqidiy fikrlash zaiflashadi

Bu holat “kognitiv soddalashuv” fenomeni bilan izohlanadi, ya'ni inson murakkab fikrlashdan qochishga intiladi. Sun'iy intellektdan foydalanish nafaqat kognitiv, balki emotsional sohada ham o'zgarishlar keltirib chiqaradi. Talabada o'ziga ishonch pasayadi, chunki u natijani o'zi emas, texnologiya orqali oladi. Ichki motivatsiya susayadi, tashqi vositaga bog'liqlik ortadi. Muvaffaqiyat hissi kamayadi, chunki erishilgan natija shaxsiy mehnat mahsuli sifatida qabul qilinmaydi, natijada talaba faol o'rganish subyekti emas, balki passiv iste'molchiga aylanadi. Talabalarda sun'iy intellektga qaramlik shakllanishiga ijtimoiy muhit ham ta'sir ko'rsatadi:

- guruhda texnologiyadan keng foydalanish
- vaqtni tejashga bo'lgan umumiy intilish
- yuqori natijaga tez erishish bosimi. Bunday muhitda talaba mustaqil ishlashdan ko'ra, tezkor natijaga intiladi. Ba'zi hollarda sun'iy intellektdan ortiqcha foydalanish psixologik himoya mexanizmlari bilan ham bog'liq bo'ladi. Masalan: ratsionalizatsiya – “hamma ishlatyapti, demak bu normal”, qochish – murakkab vazifalardan qochish uchun texnologiyaga murojaat qilish. Bu esa shaxsning real muammolarni hal qilish qobiliyatini pasaytiradi.

Xulosa. Sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi. Agar ushbu jarayon nazorat qilinmasa, quyidagi uzoq muddatli muammolar yuzaga kelishi mumkin:

- intellektual mustaqillikning yo'qolishi
- kasbiy kompetensiyalarning yetarli darajada shakllanmasligi
- qaror qabul qilishda doimiy tashqi yordamga ehtiyoj

Bu esa kelajakda mutaxassis sifatida raqobatbardoshlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur muammoni oldini olish uchun ta'lim jarayonida mustaqil fikrlashni rivojlantirish va sun'iy intellektdan ongli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] Bandura A. Social Learning Theory. – New York: 1977.
- [2] Deci E., Ryan R. Intrinsic Motivation and Self-Determination. – 2000.
- [3] Karr N. The Shallows: What the Internet is Doing to Our Brains. – 2010.
- [4] Turkle S. Alone Together. – 2011.
- [5] Vygotsky L.S. Thought and Language. – 1986.
- [6] Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna. Bo'lajak psixologlarning konsultativ faoliyat malakasini tarkib toptiruvchi kasbiy-shaxsiy sifatlar Pedagogik mahorat 2024-23 b
- [7] Akbaraliyeva Asilaxon Talabalarda xulq og'ishini oldini olishning ijtimoiy pedagogikpsixologik shartlari. ҒЫЛЫМ-БІЛІМ-ӨНЕР ИНТЕГРАЦИЯСЫ: ПЕРСПЕКТИВАЛЫҚ ЖОБАЛАР.2023-451 b
- [8] Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna Konsultativ psixologning muhim fazilatleri. Lokal urushlarda shaxsiy tarkibni axloqiy- ruhiy holatlarini stabillashtirish muammolari 2024- 193 b